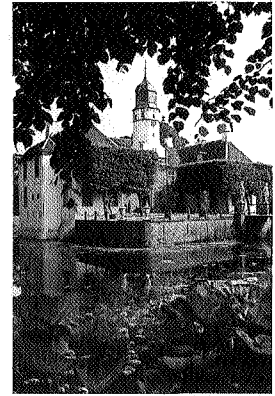

Over de natuurstenen tuinvazen van de Fraeylemaborg

Natuur - Steen

Te midden van een weelderige tuin weerspiegelt de Fraeylemaborg te Slochteren zijn markante toren in de door voorns en snoeken bevolkte slotgracht (afb 1). Door de eeuwen heen heeft de Fraeylemaborg verscheidene eigenaren gekend. Met de wisseling van eigenaar veranderde het huis maar evenzo de bijbehorende gronden die als tuin waren ingericht. Als onderdelen van de tuin in de 18e eeuw kunnen genoemd worden de moestuin, de bleek, een boomgaard, vijvers, een doolhof en ter lering tuinbeelden en tuinvazen, die door de hele tuin verspreid zijn. Henric Piccardt (1636-1712) kocht in 1690 de Fraeylemaborg van de broer van zijn vrouw Elisabeth Rengers (1657-1704). Dit na een studietijd in Orleans, een geheim kamerheerschap bij Lodewijk XIV en een vlucht naar Leipzig wegens een liefdesaffaire in Parijs. Vermoedelijk heeft Piccardt eveneens liefde opgevat voor de toenmalige tuinstijl van Le Nôtre, de schepper van onder andere het grootse barokpark van Versailles. In de jaren 1690-1700 liet hij de tuin in barokstijl aanleggen bij de Fraeylemaborg, die hij als jachtslot gebruikte. Het is zeer waarschijnlijk dat Piccardt, die in hoog aanzien stond bij Willem III, bij de aanleg van het park adviezen van hem en zijn architecten kreeg. Delen van deze oudste barokaanleg zijn nog steeds zichtbaar aanwezig. Dat zijn onder meer (afb. 2):- de centrale hoofdas ook wel zichtas genoemd; zowel naar het zuidoosten toe als naar het noordwesten (het overbos);- de grote ronde vijver; twee andere zijn later vergraven van geometrische tot frivole vormen, die de landschapsstijl kenmerken;- de borg zelf, die door bouwkundige veranderingen deel uitmaakt van de zichtas;- de oprijlaan voor de borg;- een aantal tuinvazen en beelden, die bij en rond de borg staan en zich verspreid door de tuin aan de achterzijde bevinden.

Afb 1 foto Edward Houting

Edward Houting

De ontwerpers van de achtereenvolgende tuinstijlen zijn niet allen met zekerheid bekend. Men vermoedt dat Daniël Marot, in dienst van Willem III, adviezen heeft gegeven voor de inrichting van de baroktuin en de afbeeldingen op de vazen.

Na de barokstijl komt in het derde kwart van de 18e eeuw de vroege landschapsstijl opzetten, waarvan een deel, net achter de borg, kenmerken vertoont. Achter in de tuin zijn op een plattegrond uit circa 1780 rococo elementen te zien, die vermoedelijk uit 1750-1770 dateren.

Omstreeks 1820 wordt de landschapsstijl geïntroduceerd. Als namen van mogelijk betrokken architecten worden genoemd: J. G. Michaël, J. D. Zocher sr. en J. P. Posth. Van de 'architect van buitengoederen' L. P. Roodbaard is wèl met zekerheid vastgesteld dat hij een

tekening voor het achterste zuid-oostelijke gedeelte van de tuin heeft gemaakt.

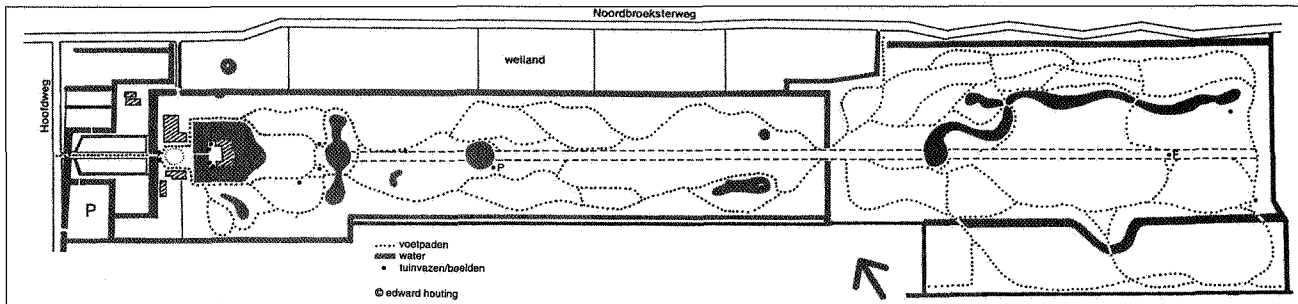
In 1828 werd in het deel van Roodbaard wegens de grote winterwerkloosheid door arbeiders de hoge berg aangelegd, waarvan de grond afkomstig was uit met name de 'slangenvijver'. Behoudens de overblijfselen van de barok heeft de tuin de landschapsstijl tot aan deze tijd behouden.

In een reconstructieplan streeft de Stichting Fraeylemaborg er naar de tuin in fasen (tot na het jaar 2000) zijn oude glorie terug te geven. Met dien verstande dat verschillende tuinstijlen gehandhaafd blijven. De baroktuin door reconstructie van een tweetal zichtlijnen – waarvan twee vroeger uitzicht gaven op de kerktoren van Noordbroek en een molen – en herprofilering van verscheidene waterpartijen. In het landschapspark van Roodbaard zijn

onder andere de volgende plannen opgesteld: snoeien van bomen om uitzichten open te houden, hertracering van het padenverloop, houten priel opnieuw plaatsen en houten bruggen aanpassen of naar oorspronkelijk model terugbrengen.

Beelden

Er staan twee beelden in het park achter de borg. Bij de grote ronde vijver Pomona (P), de Romeinse godin van de boomvruchten en Flora (F), de Oud-Italische godin van de bloeiende planten in het bijzonder van het koren. Hoewel Flora bijna helemaal aan het eind van de circa 1200 m lange zichtas staat is zij direct achter de borg al waarneembaar. Een foto uit 1910 laat pal naast Flora een enorme beuk zien. Dit was de Dikke Boom, die in de hele omtrek bekend stond als de boom waar de kindertjes

Afb 2 Edward Houting

vandaan kwamen.

Verder staan er vier vrouwenfiguren op de balustrade boven de ingangspartij van de borg, die volgens zeggen de vier jaargetijden voorstellen. Tenslotte bevinden zich aan weerszijden van de brug van de slotgracht twee witgekalkte of wit geschilderde beelden die in de volksmond Adam en Eva genoemd werden. Het zijn Herakles, de grootste Griekse held vanwege zijn kracht, moed en medegevoel (later opgenomen onder de goden) en Athena, de godin van de wijsheid. Zij stonden eerst in nissen van een poortgebouw en danken daaraan waarschijnlijk hun onafgewerkte achterzijde.

Tuinvazen

Dwars door alle veranderende tuinstijlen heen zijn de beelden en vazen in de tuin van de Fraeylemaborg gebleven. De vier 'pijnappels' (van de kerk in Noordbroek afkomstig), een aantal natuurstenen fragmenten direkt aan het begin van de oprijlaan en de zonnewijzer bij het restaurant zijn later toegevoegd. De twee keramische vazen, die oorspronkelijk ook keramische deksels hadden nemen een wat aparte plaats in. De twee vazen met de wapens van de familie Emmen (afb. 7) zijn afkomstig van de Emdaborg in de gemeente Haren.

Al bij de Romeinen dienen planten in vazen en potten ter versiering van de tuin. De vazen en potten hebben zelf ook fraaie vormen en versieringen. In de middeleeuwen en de Renaissance zet men deze traditie voort. 'Beelden spelen een belangrijke rol in de 'stoffering' van de tuin als verticale accenten, als onderdeel van een uitgebreid kleurenspeel.' In de

achttiende eeuw is er geen tuin van enig belang zonder beelden of vazen 2.

Op oude gravures en tekeningen zien we de beelden en vazen op balustrades, op hoeken van perken, in de perken of in de nissen van de circa vijf à zes meter hoge hagen van taxus of haagbeuk. In die tijd heten ze 'potten met basserelleven daerop'.

Het was niet ongebruikelijk dat in een tuin van de grootte van de Fraeylemaborg veel vazen stonden. Het verdwenen Huis Honselaarsdijk bij Naaldwijk was bekend om de vele vazen die prins Frederik Hendrik speciaal uit Frankrijk betrok vanwege hun goede kwaliteit. Op Zorgvliet bij Den Haag stonden tientallen vazen, waarvan er nu drie over zijn. Van oudsher werden vazen in tuinen gebruikt om een boodschap aan de passant over te dragen.

Zij weerspiegelden, schrijft Eric de Jong in zijn Natuur en Kunst 'Tijd en Eeuwigheid, Hemel en Aarde, de Vier Seizoenen, de Vier Delen van de Dag en het bijna voltallige pantheon van klassieke natuurgoden, de meeste daarvan prominent geplaatst op de hoofdas, visualiseerden de opbouw van de schepping. Samen met de geometrische ordening van de tuin presenteerde zij de tuin als mikrokosmos' 3.

Ijdelheid speelde ook een rol, wanneer de bezitter van een landgoed bepaalde thema's zoals heldenfiguren en zedelijke moed liet uitbeelden, die onmiskenbaar op zijn eigen daden of die van zijn broodheer waren terug te voeren.

Zoals een stuk bergkristal met een gouden muis er op tegenwoordig een 'conversation

piece' wordt genoemd zo hadden de tuinvazen veelal de functie van stenen prentenboeken. Overigens was niet alleen de boodschap en de eventuele moraal belangrijk ook de waardering van de bezoeker voor het knappe beeldhouwwerk en het kostbare materiaal telden mee voor de gastheer.

In tegenstelling echter met de 'Memento mori'-schilderijen in de 17e eeuw (denk aan de Vanitas-schilderijen) zou ik deze vazen eerder als 'Memento vivere' elementen willen beschouwen. Vaak doen de thema's herinneren aan het zoete leven: thema's uit de Romeinse mythologie, liefdesscènes, bacchantentaferelen, de vier jaargetijden en bloeiende planten en vruchten. In een enkel geval worden bijbelse voorstellingen gebruikt, maar dit is waarschijnlijk alleen in Nederland gebeurd 3.

Bekroning

Deksel

Romp of buik

Voet

Plint

Piëdestal

Afb 3 Edward Houting

Tuinvazen van de Fraylemborg

Er zijn nog twaalf tuinvazen, die nu in het kader van het restauratieplan van de tuin hersteld worden door steenhouwerij Van Dam te Groningen. De restauratie van de vazen was urgent, omdat door weersinvloeden, vandalisme(?) en verkeerde reparatie in het verleden de toestand onhoudbaar was geworden. De vazen hebben een opbouw die in het algemeen door de meeste beeldhouwers is aangehouden. Vanaf de piëdestal (het voetstuk) gerekend komt eerst de plint met voetstuk dan de romp of buik en daar boven op het deksel met een bekroning (afb. 3). Plint, voetstuk en romp zijn doorgaans één geheel, het deksel wordt los vervaardigd en naderhand met kalkmortel op de romp bevestigd en bekroond met een pijnappel, een menselijke

figuur of iets dat lijkt op een gedraaid roomijsje (vlam?).

Het toegepaste materiaal bestaat uit marmer, zandsteen of zelfs lood. De hoogten van de vazen (vanaf bovenkant piëdestal) varieert van circa 1.20 m tot 1.50 m.

De kwaliteit van het beeldhouwwerk loopt sterk uiteen. De bekendste beeldhouwers, werkzaam begin 18e eeuw in de Nederlanden, waren Rombout Verhulst, Artus Quellinus, vader en zoon Bauscheit en Johannes Blommendaal. Allen werkzaam in de Hollandse gewesten 4. Bij mijn weten zijn de vazen bij de Fraylemborg niet gesigneerd door hun maker en is ook niet (meer) bekend door wie ze gemaakt zijn.

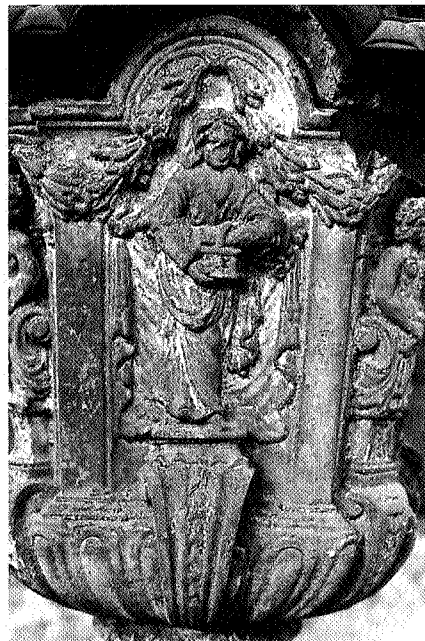
De plaats van de beelden vóór januari 1994 is

door stippen aangegeven op bijgaande plattegrond (afb. 2). De vazen die helemaal achterin de tuin staan zullen dichterbij de borg geplaatst worden vanwege hun situering in het gedeelte dat in de landschapsstijl is aangelegd. Bovendien speelde een rol dat deze vazen teveel midden tussen de bomen stonden en daardoor al snel bemost en door ranken en takken overwoekerd raken.

Overigens worden alle vazen na restauratie vóór de grote ronde vijver geplaatst, zodat er beter toezicht op gehouden kan worden. Naast de overgebleven vazen zijn een aantal piëdestallen aanwezig, voorzien van een zonnewijzer, of een stuk steen met bladornamenten. Het geheel overziend zijn weinig exemplaren, behoudens de vier wit geschilderde op het eigenlijke borgterrein, volledig gaaf gebleven.

Afb 4 foto Edward Houting

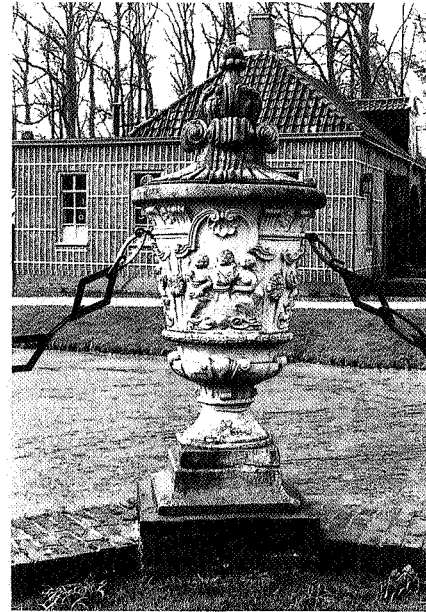
Afb 5 foto Edward Houting

Afb 6 foto Edward Houting

Afb 7 foto Edward Houting

Afb 8 foto Edward Houting

Na restauratie van de vazen worden deze geschilderd om beter bestand te zijn tegen weersinvloeden. Reeds in de 17e eeuw beschilderde men zandsteen met verf op oliebasis, waarschijnlijk eveneens uit oogpunt van behoud 5. Alle natuurstenen elementen krijgen een nieuw fundament. De meeste vazen zijn van Bentheimer zandsteen, die een wat lossere structuur heeft dan Obernkichener (ook wel Bremer) zandsteen waarvan de pijnappels zijn gemaakt. Vele vazen zijn in het verleden volstrekt verkeerd gerestaureerd. In plaats van loden of bronzen doken (pennen om diverse onderdelen met elkaar te verbinden) zijn ijzeren pennen of buizen gebruikt, die bij roestvorming gaan uitzetten waardoor de steen scheurt. Om verwerking van zandstenen vazen te voorkomen plaatst men ze tegenwoordig noodgedwongen wel binnenshuis. Bij het Loo

in Apeldoorn heeft men van een aantal beelden reproducties laten maken van de kunststof 'résine', die weerbestendig is en eventueel in elke gewenste kleur aangemaakt kan worden 6.

Iconologie

Er is mondjesmaat literatuur die de afbeeldingen op de vazen kan verklaren. In 1644 verscheen te Amsterdam een Nederlandse uitgave van Cesare Ripa's "Iconologia", welke het eerst in 1593 te Rome het licht zag. Ripa omschrijft daarin onder meer hoe figuren als Musica, Astrologica, Astronomia of Geometrica uitgebeeld kunnen worden. Kleur, kleding en attributen komen aan de orde. Van Charles Errard is 'Receuil de Divers Vases Antiques' van omstreeks 1670 bekend 7. Ook van Daniël Marot, in dienst van onder anderen Willem III, zijn tekeningen bewaard gebleven. Deze zijn

gedocumenteerd door P. A. Jessen in zijn 'Das Ornamentwerk des Daniël Marot in 264 Lichtdrucken nachgebildet', Berlijn 1892.

Betreffende de vazen van de Fraylemaborg is het lastig vast te stellen welke motieven exact gebruikt zijn. Deels door de sterk verweerde afbeeldingen en deels door het niet kunnen raadplegen van de drie bovengenoemde werken.

Welke afbeeldingen wel enigszins te ontcijferen zijn:

afb. 4, Neptunus met zijn drietand en een vat waar water uitstroomt;
afb. 5, de Zomer, onderdeel van de vier jaargetijden;
afb. 6, putti te midden van guirlandes;
afb. 7, familiewapen van de familie Emmen, voorzien van een hart met twee sleutels, vijf

ruiten, een franse lelie en een kroontje;
 afb. 8, twee vrouwen die opkijken naar een
 beeld van een filosoof?;
 afb. 9, een oude man met toorts, zinnebeeld
 voor het Vuur, onderdeel van de vier elemen-
 ten;
 afb. 10, hermen; dit zijn zuilvormige beelden,
 genoemd naar Hermes, de Griekse god met
 velerlei aspecten. Onder meer behendigheid,
 gevatheid en list en beschermer van opvoedin-
 gen jeugd. De hermen gaan vaak vergezeld van
 een fallus, symbool voor vruchtbaarheid 8.
 Ironisch genoeg verwijzen de hermen even-
 eens naar het begrip hermeneutiek, dat uitleg-
 kunde betekent. En daar had ik nu juist grote
 behoefte aan bij het ontcijferen van de afbeel-
 dingen.

Rest mij op te merken dat nader onderzoek

naar de iconologie van de tuinvazen van de
 Fraeylemaborg wenselijk is. Ik hoop dat een
 bezoek aan de gerestaureerde vazen zal leren
 dat naast de tuin van de borg zèlf er veel
 natuur op natuursteen te genieten valt .Nb

Literatuur en verwijzingen

1. Rekonstruktieplan van de tuin; kopieën van enkele
 hoofdstukken, nadere gegevens mij niet bekend.
2. Nieuwenhuis, H., 1981, Stijlhuizen, vijf eeuwen
 Nederlandse tuinkunst. Zwolle.
3. De Jong, E., 1993, Natuur en Kunst, Nederlandse
 tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740. Amsterdam.
4. Leeuwenberg, J., 1968, Nederlandse tuinvazen op
 Waddesdon Manor, Bulletin van het Rijksmuseum.
 Amsterdam.
5. Mondelinge mededeling van de heer Veldman, Men-
 kemaborg Uithuizen, 5 april 1994.
6. Van Asbeck, J. B., 1984, Tuinbeelden en vazen (blz.

- 284) in Groen: De tuin van Rijksmuseum Paleis Het Loo.
 7. De Jong, E. en J. D. Hunt, 1988, De Gouden Eeuw
 van de Hollandse tuinkunst. Apeldoorn.
 8. Van Dale, 1976, Groot woordenboek der Nederland-
 se taal, Aanhangsel blz. 3065. 's-Gravenhage.
- Rapport van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg
 aangaande een onderzoek naar de technische staat van
 de beelden en vazen in de tuin van de Fraeylemaborg;
 14 augustus 1992.

Gaarne wil ik bijzonder danken mevrouw A. M. L. E. Erke-
 lens, conservatrice van het Rijksmuseum Paleis Het Loo te
 Apeldoorn, voor het toesturen van artikelen over beeld-
 houwers van tuinvazen en verdere algemene informatie;
 mevrouw H. G. Oldenbandringh-Vrielink te Siddeburen
 van de Stichting Fraeylemaborg voor het toesturen van
 documentatie betreffende de tuin van de Fraeylemaborg,
 de heer H. M. J. Tromp te Amerongen en de heer G.
 Overdiep te Peize voor algemene informatie.

Afb 9 foto Edward Houting

Afb 10 foto Edward Houting